

አራድኛ መደበኛ ቋንቋን

ያበለጽጋል

ከዶ/ር ምትኩ ዑርጌ

ምንጩ "ጸሐፊዎች" መሀል ፣
ምንጩም ህመም ምክራን
እንደ በሉ
አማርኛን መውረድ
ደብዛው እንዲያጠፋው

በየካቲት መጽሐፉ በ14ኛ ዓመት ቁጥር 3 በነጻነት 1983 ዓ.ም በመጣው "እረጃ አለ ቋንቋችን" በሚል ስሜትን በሚከራከር ግጥም መስፍን አርጌዥ ላቀረቡት ትዝብት የቋንቋ ጠበብት ምላሽ ወደ አስተያየት ያለግሙናል ብዬ ሳደባ ወራት ነጥደው ወራት ተተኩ ። "መጣፋም" ህም ገበዙም ህም" እንዳሉት ሆነና ጉዳዩ እናማ እስቲ እኔ ስሙ ኑን ሙሉ ከወጣቶች ፣ ከተማሪዎች ያልተለየቡት ስለንዳ ቋንቋችው በእጅጉ የሰማሁትና በርካታ ገጾችም ያገለበጥ ኩት ስላለ ሐሳብ እዋቅራ ሌላውን ለጊዜው በመግደፍና እንዴን ገጽታ ማለትም የአራዳ ቋንቋ ከመደበኛው የአማርኛ ቋንቋ ጋር ያለው ህምድናና አዲስ መጥ አባባሎች ለቋንቋው እድገት አስተዋጽኦ እንዳደረጉ የማውቀውን ያኽል እንድ ብልስ ።

የ"እረጃ አለ ቋንቋችን"ን ጥሪ የተቀበለችው ብዕራም በፋንታዋ ሌሎችን ይበልጡን በየኒቨርሲቲ ቆይታቸው ጊዜ ስለአራድኛ ቋንቋ የደረሱትን አሁንም በንዳ ቋንቋቸው እያበለጸጉን ያሉትን ጉብሎች ወደመወያያው መድረክ ትጋብዛለች ።

ቋንቋ ነባሪ አይደለም ። ያወርሳል ፣ ይወርሳል ፣ ይደቅሳል ፣ ይዳቅሳል ፣ ይበለጽጋል ፣ ይደክያል ፣ ከዚያም አልፎ ይጽጻል ፣ ይሞታል ። በአዲስ ቋንቋም ራሱን መልሶ ይወልዳል ። ቋንቋ ከትውልድ እድገት ጋር እያደገ ሳይንሰና ቴክኖሎጂ ከሚያመርቱት ለውጥ ጋር ራሱን እየለወጠ እያስተካከለ ይጓዛል ። አማርኛም ከዚህ ሂደት ሚያገዛይ ፣ ግንቦት ፣ ሰኔ 1983

ውጭ ሊሆን ስለማይችል ወትሮ ባልነበሩና በአዳዲስ ቃላት ስንጠቀም ፣ ወይም ከነባሩ ቃል በሙሉም ይሁን በቁንጽል ተወስደው ሌላ ትርጉም በተሰጣቸው ስያሜዎች ስንገለገል እንዲሁም ከሌሎች የአገሪቱ ብሔረሰቦች ቋንቋዎች ፣ ከባዕዳን ቋንቋዎችም ጭምር በተወረሱ በዬዎች ስንግባባ ከርመናል ። አማርኛ በውርስ ፣ በግኝትና በፈጠራ በመጠላባባሎች በእጅጉ ለመበልጸጉ አጠያያቂ ስላይደል እስቲ እማኝ ቁጠር አልሰኘም ። በዚሁ አንፃር ማግበረሰብ በተወሰነ ክልል በመሥራያ ቤት ፣ በትምህርት ቤትና በቤተሰብ ስብሰብ ፣ በወሳኝቸው የቃላት ግኝት በመመርኮዝ ከክልሉም ውጪ ሌሎችም በማይረዱት ሁኔታ ሐሳቡን የሚገልጽበት ምስጢራዊ መግባቢያ እንደነበሩትና እንዳሉት እንረዳለን። ከነዚህም ምስጢራዊ የቋንቋ ዘርፎች አንደኛውና ላት ብሎ የሚነገርለት የአራድኛ ቋንቋ ነው ።

አራድኛ በአብዛኛው በወጣቱ ክልል ተወልዶ ፣ በወጣቱ ክልል ለተወሰነ ጊዜ ተነግሮ ዕድሜውን ሳይፈጅ በፍጥነት በሌላ አባባል ይተካል ። ካረጀ ምስጢር ኑቱን ያጣልና ። ወጣቱ ይጠቀምባቸው ከነበሩት አባባሎች ጥቂቱ ዕድሜ ተለግሰው ይከርሙና በአዛውንቱ አነጋገር ውስጥ ቀስ በቀስ ሰርገው ከገቡ በኋላ በመደበኛ ቃልነታቸው ይጸናሉ ። ለመጥቀስ ያኽል ።

ፋራ፡ ባላገር ፣ ያልሠለጠነ ፣ ሞኝ ፣ ዘላላ ማለት ሲሆን "ገረባ ፣ ገገማ ፣ ገፍላ ፣ ፋርጣ ፣ ሆላ ፣ ጀንፈል ፣ ጤባ ፣ ..." የተሰኙትን ቃላት በተጓዳኝነት ይጠቀሙባቸዋል ። ቃላቱ ሌሎች ብሔረሰቦች ሞኝ ለማለት ከጥንት ጀምሮ ከሚሏቸው ቃላት የተወሰዱ ራሱ አማራው ዳሮ አገርን ፣ ሞኝነትን ለመግለጽ የሚጠቀምባቸው ናቸው ። ሥርወቃሉን ለማያ

ውቅ በእርግጥ አራድኛ ይመስለዋል ። ከፋራና ከጤባ በቀር ሌሎች በአብዛኛው የተለመዱ ቃላት ናቸው ። ፋራ ዕድሜውን እርዝምት ከአራዳነቱ ወደ መደበኛ ነቱ ተመንድጓል ።

ወጣቱ ፣ ተማሪው ፣ ሊስትሮው ፣ ሸቃዩ ፣ ኪስ አራጋፊው ፣ ቦዘኔው ፣ ... ቃላት የመፍጠር ችሎታው እጅግ ፈጣን በመሆኑ ለራሱ ክልል የራሱን የምስጢር ቋንቋ ይፈለሰፋል ። እንዲሁ ከአንዱ በመዋዋስ ፣ በማዳቀል ፣ ፊያላትን በማዛወር ይዘቱን በመለወጥ አዲስ ሐሳብ ፣ አዲስ ቃል ያመነጫል ። እንዲሁ ቡድን የሚጠቀምበት ቃል በሌላው ሌላ ትርጉም ይህ ይገኛል ። የተማሪ የአራድኛ በባሕርዩም በተግባሩም ከሸቃዩ ጋር እንደማይጣጣም ሁሉ የሊስትሮውም ከሌተኛ እዳሪዎችና ከቁጭ በሎዎቹ ጋር እይግባባም ። ከቃላቱ አፈጣጠርና አጠቃቀም በመነሣት ቃሉ ከየትኛው የወጣት ዙድን እንደሆነ ለማወቅ እምብዛም ባያዳግትም ውሎ አድሮ በሙደበኛው ቋንቋ ውስጥ ገብተው ጎብረተ ሰቡ ሲጠቀምባቸው የምንሰማቸው የአራዳ ቃላት ግን ከየትኛው የወጣት ክፍል የተገኙ ናቸው? ብሎ ለመጠየቅና ለመመራመር ለጊዜው ያስቸግረኛል ። ስለሆነም ለናሙና የጠቀስኳቸውና የማነሣቸው መጤና መጤ ያልሆኑ ናቸው ተብለው የሚታሰቡ ቃላት ከየኒቨርሲቲ ተማሪዎች ክልል ውጪ እጅግም ርቀው እይሄዱም ። ተማሪዎቹ ይጠቀሙባቸው ከነበሩትና አሁንም በሕይወት ባሉ እንደ አልቅት እየተላቡ ወደ መደበኛው ቋንቋ በገቡና በተዋሐዱ ፣ ለመዋሐድ በዝግመት ላይ ባሉትም ቃላት ጭምር ላይ ማትኮር መርጫለሁ ።

1/ ከነባር የአማርኛ ቃል የተወለዱ ትርጉማቸው ያልተለወጠ ፣ ግን ለብዙዎቹ የአራድኛ ቃላት የሚመስላቸውን

ለመግለጽ መነሻ እንዲሆን የሚችል ለሌሎችም ምሳሌ ሆኖ ማሳሰብ ይቻላል።

... አራዊት ... ዘመን ተብሎው ባህላዊ ለዛውን አሟጥቶት በጥቅም ፈላጊ ደርቶት በሽመታ በሽልታ ፣ በራጋጋ ወታደራት አታላይን በቁጠራ ወረራን በቢጫ ፍርሃትን በቡካት ... መንዘርት ። (ሥርዝ የእኔ)

ሽመደ (አሳተ) ሽዋዳ (አሳች) ነባር ቃል ሲሆን ሽዋዳ መባል ቀርቶ ከጊዜ ብዛት ሽመደ ተባለ።

ሽልታ የተገኘው ከነባር ቃል ከሽ ለተ (ላጪ) ፣ ሽለተተ (ላጪ አታለለ ጥሽለቀ ሽመደ) ስለዚህ ሽልታ አታላይ እጥበርባሪ ማለትም ይሆናል።

ፊንታ ያከተመለት ቃል ይመስለኛል።

ቁጠራ - ቁጠራ በሌ ከዚህ አውላቂው (ጪኮ) ፣ ከበር ሰርሳሪው (እንከቴው) ፣ ከአጥር ዘላዩ (ባቢሎን) ፣ ... የተለዩ በቃል በማጥበርበር በማታለል የሚተዳደሩ የሌሎች መጠሪያ ነው። ከመርከብ በትውስት መጥቶ ስድስት ዚሎ ቀርቷል። ቃሉ ተገኘ የሚባለው ወቅቱ ፣ በትክክል ባይታወቅም በንግሥተ ዘውዴቱ ጊዜ ከዚያም ወዲህ ባሉት ዓመታት መገበያየት ውስጥ ቁጠጥ ብለው “ይቺን ያገኘ - ይቺን ይበላል” እያሉ በአላድ ፣ በተሙን ፣ በክርታስ የሚያወናብዱ ቁጥርተኞች “ቁጠጢ” ይባሉ ነበር ብለውኛል አንድ አዛውንት ። ቁጠጢ ያሏቸው ምናልባት የአራዳ ዘበኞች ሳይሆኑ አይቀሩም።

ቢጪ፡ በሥነጽሑፋችንም ውስጥ ገብቶ ማገልገል ከጀመረ ውሎ አድሯል። “ከእውግቸው ተረፈ የተደረሰውን “ጉዞው”ን ያነበበ “ማም ቢጪ”ን ለድርሰቱ ምን ያኸል ውበት እንደሰጠው ይረዳዋል።

ቡካ - ቡካቶ - ቡካት የተወሰነው ከነባር ቃል ከቦክ ወይም ከቡቅ ነው። ቦክ እንቡዝ መሆን ፣ ተለል ተለል ማለት በቅ ደግሞ በቅባታ ማለት ነው ይላሉ ከዳንወልድ ክፍሌ ። ወንዶቹ

ለአገራቸው ፣ ለድንበራቸው ሲተኩሱ ጥይት በሰማ ቀጥሮ ሱሪውን በእጁ ያዞ ከማጀት ማጀት የሚወተረውን ፈሪ አራዳው ሆዩ በካቶ ይለዋል። ከእኔ ጥቂት ልመራርቅበት።

ቡቱ በአራድኛ ወፍራም ሴት ወይም አስቀያሚ።

ሥርወ ቃሉ ቦት ፣ ማድለብ ፣ መከተት ፣ ማከማቸት ካለው ይወለዳል። ቡቲያም ፣ ድልብ ሴት አስቀያሚ ሴት ፣ የተለመደ ቃል ሆኗል።

ዘጊ በአራድኛ ስሜትን የማትከራከር ከር ፣ የዓይን ሚዛን የማታነጣ “ጣውላ ሹጥ” ። ዘጊሒ “የሚዘጋ ፣ ዘጊ ፣ በረኛ” ካለው የተገኘ።

ገፍ ቃሉ እንደወረደ ነው። አልተለወጠም። “ስሙን በብዛት የሚያድል ፣ እርዳታ የሚያበረክት” ማለት ሲሆን በአራዳው ግን “ዛሬ ገፍ ታደርገኛለህ” ሲባል “እስከጥክክ ብርችምችም እስከል” ታንበሽብሽኛለህ ማለቱ ነው። “እባክህን እንድ አምስት ያኸል ግፋ” ማለት “አምስት ብር ስጠኝ” ነው እንጂ አበድረኝ ማለቱ አይደለም በጠራ አራድኛ።

ቀራንዬ “ቀረና” ካለው ቃል የመጣ ሲሆን በተማሪ እካባቢ “ሜማው የሚቆንስ” ማለት ነው። አሁን ግን ሜማው ብቻ ሳይሆን ከተሳፈሩት ታክሲ ላይ የሚያስወርድ የብብት ቅርናት ፣ መዓዛውን የለወጠ የራስ ቅቤ ሽታ ሲያውድ “ቀራንዬ ተሳፍሯል” እንወረድ ይባላል ወጣቱ።

እነዚህን ለአብነት ጠቀስኩ እንጂ ልደታቸው የአማርኛን ሥር ሳይለቅ ወይም እንዳሉ ከነባሩ ቃል ተወርሰው ፣ ከትርጉማቸው ግን ዘመም ያሉና በሕያውነት የሚያገለግሉ ፣ የአራዳ ቃላት እጅግ በርካታ ናቸው።

2 ከሌሎች የብሔረሰብና የውጪ ቋንቋዎች በቀጥታ የተወረሱት ደግሞ በርካት ያሉት በአማርኛ ፣ በተለይም በአዲስ አበባ አማርኛ ውስጥ ዘላቂ ሥፍራ አግኝተዋል። ለዓይነት ያኸል።

ሆላ፡ በአሮምኛ “በግ” ወይም “ሞኝ” ማለት ነው። አራድኛውም ቃሉን ሳይለውጠውና ሳይሻሸለው በሞኝነቱ ተጠቅሞበታል። እንዲሁም

ገሪባ፡ ገገማ ፣ ገፍላ ከአሮምኛ የተገኘ ናቸው።

መራታ፡ በአሮምኛ “ዕብድ፡ ወራሬ” ማለት ሲሆን በአራድኛው ያለ ሃሮግራም የሚያጠና ሌሊት ተነሥቶ ይብተሩን የሚጨምት ማለት ነው።

ፋርጠጋ (ገርባዳ) በጉራጊኛ “አስቀ ያሚ” ማለት ነው። በአራድኛም እንዲሁ “አስቀ ያሚ” ማለት ነው።

ጀብሎ (ዓረብኛ) ሱቅ በደረቱ ሲጸራ አዘራ።

ማጥ (እጅ) (ኢጣልያንኛ) ማጥ መን ካት ማለት ከመንግሥት ካዘና መዝገን ነው።

ቸርኬ (ከኢጣልያንኛ) ጉማ አቃ ፊው ብረት። በአራድኛ እግር። “ቸር ኬዬ ውሎ ይግባ በታክሲ አልሂድም” ይባል የለ።

ሼርመዳ (ከእንግሊዝኛ) መቀመቅ። በአራድኛ “የተሰረተ ዕቃ የሚሸጠ በት።”

ጎንግ (ከእንግሊዝኛ) ሰው ወይም ዕቃ መስተል። በአራድኛ “ማጅራት መቺ”

አራድኛ የሰዋሰውን ሥርዓት የማይከተል ሰዎች ከሚግባቡበት የቋንቋ ሕግ ያፈነገጠ ፣ በአንድ ቃል ወይም በቃላት ድምር ሐሳብ የሚገለጽበት ነው። እንዳንዴም በተሟላ ወይም በከፊል ዓረፍተ ነገር አባባሉን ሲያስውበው ይታያል። አንድ የቅርብ ጊዜ ገጠመኝ አለኝ።

ሁለት ወጣቶች ማይ ለማይ ሆነው ይጠያየቃሉ።

“ታዲያስ ! ዛሬ መዘውር (ሽውሬ ፣ ሽውራሬ) አልሾፍከውም (አላየኸውም) ወይ ?”

ሌላው ሲመልስ “እ ! እባክህን ይቺን ባቲ ይዞ ሃሚና ከቤት ሳይወጣ የደየመ ነው” ይለዋል።

“እ ! ዛሬ ረሃው ነው በለኛ” (ቀኑን ነው ይላካለታል ለማለት)። “እእ !” አለ ፡ ሌላው “እውንገሮች ናቸው በተለይ ባቲዋ” (ወግ እጥባቂዎች)

ንግግሩ ግልጽ ምስጢርነት ያለበት አይመስልም። ግን “ባቲዋ” ቃሉ የተጸውለ ስም አልመስልህ አለኝ። በእርግጥ ባቲ የቆንጆዎች ስም ፣ የወሎ ድማሞች የሚጠሩበት መሆኑን ዐውቃለሁ። በባቲ ያልተቀኘ ዘፋኝ ለአሳር ነው። (ወደ ገጽ 27 ይሄድ)

ሚያዝያ ፡ ግንቦት ፡ ሰኔ 1983

አራድኛ መደበኛ ቋንቋን ...

(በገጽ 8 የዘረ)

ተወዳጁ አሰፋ አባተ ትዝ አለኝ ።
“መዘውረ አወጣት” የተባለችውም
ውብ መሆን አለባት ብዬ ለነገሩ ትኩረት
ሳልሰጠው ውሎ አድሮ “ባቲን”
እንደገና ሰማለች ።

በአራት ባለልቱቶች መሃል ሆኖ ሲያ
ሰካካ የነበረውን ጉብል ሁለት ሌሎች
ጉብሎች “ይህ ደግሞ ባቲዎች መሃል
ገብቶ ባቲ ሆኖ ቀረ” ብለው ወረፍ
እርገውት ባጠገቢ አለፉ ። አሁን
“የባቲ” ትርጉም ሌላ ለመሆኑ ስለከነከ
ነኝ ጠይቄ መረዳትን አወዳለሁና ተረዳሁ ።
“ባቲል” የሚል ቃል አያውቁም
ቲቸር?” በመደነቅ ጠየቀኝ ። “አላውቅም”
“እንግዲያውስ በኪዳንኛ አባ
ባል ባቲል ማለት ድንግል ወንድ ያላው
ቃት ሴት ማለት ነው ። ይመልከቱት”
ብሎኝ ሄደ። ኪዳንኛ የሚሉት የኪዳነው
ልድ ከፍሌን መዝገበ ቃላት ነው ።
እውነትም የቃሉ ትርጉም እሱ እንዳለው
ነው ። የወጣት አእምሮ ፈጣን ነው ብዬ
ለሁ ባቲል ባቲን ወለደች ብሎ ማን ያስባል
= ሌላው የወጣት ፍጥነቱ ለሚጠየቀው
የሚሰጠው መልስ አጭር ወይም አንድ
ቃል ብቻ ስለሆነ አራድኛ የማያውቀውን
ግራ ቢያጋቡትም ብዙ ሽጋ አባባሎች
ሰላሉት ቃላቱ ያስገሙ ዝሉ ።

— “ምንም ጆፌህን ብትጥልባት
አታገኛት” ይለዋል ኩረዳውን ሌላ ሰው
ትኩር ብሎ ከአየበት ። በዓይነህ ብትመኛት
ብታንገብብባት ለማለት ። አባቶቻችንስ
“አሞራው በሰማይ ሲያይዝ ዋለ” ብለው
ከሸነውት የለ ።

— ከጎኑ የቆመችው ምኑ ነች? ብሎ
አንደኛው ይጠይቃል “ዓይኑካ” ይለዋል
መልስ ሰጪው ። የዓይን ፍቅረኛው ለማለት ።
ነገሩ ወንድነቱን ለመሸርድ ድም ጭምር
ነው ።

ምን ሆኖ ታሰረ በል? አሉ ከብቸኛ
አካባቢ የመጡ አዛውንት በያን ሰሞን ።
“በእግር” እላፊ ይላቸዋል ። እላቸው
የእጅ እላፊ ሲባል ነው የሰሙት ።
የእጅ እላፊ የሚል ቃል ካለ “የእግር
እላፊ” ቃል አይኑር የሚል ደንብ ይኖር
ይሆን? የ“እግር እላፊ” ድንበር ዘለል
ያለፓስፖርት ያለ የይለፍ ፈቃድ ሰው
ሀገር ለመግባት ሲሞክር የተያዘ በእግር
እላፊ ተያዘ ቢባል የሚያስነውር አይመስለኝም
ውብ ቃል ነው ።

ቋንቋ ከሰው ልጅ ፍላጎት ጋር አብሮ
የሚያዘግም ነው ። እንደነበረ የነበረ ቋንቋ
በዓለም ላይ አልነበረም ። አራድኛ እድገቱና
ከሰሙቱ ቅጽበታዊ እንደመሆኑ ብዙዎቹ
ቃላት ለሕዝብ ጆሮ ላይ በቁላንደበት
ላይታደሉ በእንጭጭነታቸው ይቀጣሉ ።
ሌሎች አገሮች የሥውር ቋንቋን ሂደት
እየተከተሉ በማጥናትና ቃላቱንም
በማሰባሰብ መዝገበ ቃላት አዘጋጅተው
በቅርስነት እንዲቀመጥ ያደርጋሉ ።

በእኛም ሀገር በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ
የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነጽሑፍ ክፍል
በተማሪዎች አማካኝነት የሚያሰባስበው
የአራድኛ ቃላት፡- የቃላቱ አግባብና ስልት
፡ የትኛው በየትኛው የወጣት ክፍል
እንደሚነገር ለይቶ ዘርዘሮ ጥናት
እንዲካሄድበት በማድረጉ ይወደሳል ።
ለወደፊትም ይኸው ክፍል የአራድኛ
ቃላት አመጣጥ፡ በንግግርም ሆነ በሥነጽሑፍ
ውስጥ የሚያገለግሉ የጓዳ ቃላት፡ ፅድሚያ
የላደላቸው በአንድ ወቅት ግን የአራድኛ
ቃላት የነበሩ ... በመሳሰለው ላይ
ምርምር እንዲካሄድ ቢጥር የቋንቋችን
ታሪክ ምጥቀት ያገኛል ። እንግዲህ
ከዚህ ሁሉ የምንረዳው ዐቢዩ ጉዳይ
አራድኛ መደበኛውን ቋንቋ በእጅጉ
ያመነድገዋል እንጂ አያሞተ ጡሙ ።